
PRESA SCRISĂ – INSTRUMENT DE CERCETARE ETNOGRAFICĂ. CÂTEVA REPERE METODOLOGICE

Mariana RUSU*

Cuvinte cheie: *presă scrisă, cercetare etnologică, metodologie, tradiții, dinamică, valori culturale.*

Keywords: *written press, ethnological research, methodology, traditions, dynamics, cultural values.*

Abstract

The present study is an argument in favor of including written press in the academic circuit and is a support for capitalizing on and knowledge of the cultural and historical aspects of traditions and how they have been presented in the press. Our approach is an attempt to value this segment which, in our opinion, is an archive material that inevitably helps us to know the recent past. Between a descriptive and an analytical approach, we intend to deepen the way in which the press have over time presented aspects of the spiritual life of the people, to highlight the transformations that have occurred in the system of traditions and customs, as well as the context in which they were contextualized and presented. The study of the press from an ethnographic perspective offers an opportunity to understand ethno-cultural structures more leisurely, not as a mere rendering, but as an interpretation, as a mirror in which we find reflected our image, thus giving us the possibility of a more penetrating incursion into the evolution and the dynamics of the system of traditions and customs of our people. Even if we do not agree with all the material of the selected press, defined by the dominant ideological conception at that time, critical reading and consultation of the written press still remains particularly necessary for the research of ethnographic history and its contribution to the promotion of traditional culture.

Nici unei culturi nu i-a lipsit tradiția. De la începuturile lumii, ea a însoțit pașii omului pe toate continentele. Moldovenii, ca și toate celelalte popoare, au primit și au transmis mai departe o moștenire culturală, prin care trece procesul de evoluție de la străbuni până în prezent. În interiorul comunității, conceptul de tradiție a solidarizat indivizii și i-a făcut să se identifice cu un trecut istoric.

Luat ca demers științific autonom, studiul tradițiilor și al dinamicii lor în perioada postbelică nu a reprezentat obiectivul exclusiv al vreunei lucrări științifice. În literatura de specialitate nu am întâlnit niciun demers cu privire la transformările tradițiilor produse de la o generație la alta. De asemenea, este lipsă perspectiva diacronică asupra tradiției care ar contura o viziune istorică a dezvoltării acesteia. Reieșind din cele

* Cercet. șt., Biblioteca Științifică „Andrei Lupan” (Institut), Chișinău, Republica Moldova.

menționate, vom schița o radiografie a tradiției pe baza unui criteriu cronologic care să cuprindă atât continuitatea cât și discontinuitatea lor.

Într-un spațiu academic, în care etnografia este, prin excelență, o disciplină a terenului, a avea ca „teren” presa scrisă poate părea contradictoriu, mai ales, când, aparent, presa rămâne apanajul științelor comunicării. Demersul nostru se conturează ca o încercare de a valoriza acest segment care, în opinia noastră, constituie un material de arhivă care ne ajută în mod inevitabil la cunoașterea trecutului recent.

Dar, în altă ordine de idei, terenul nu este doar o realitate spațială, ci una culturală, definită de anumite valori, dar și de anumite relații sociale pe care cercetătorul trebuie să și le asume. Acest spațiu geo-cultural ales în urma unei opțiuni creionate de anumite deziderate devine o realitate paralelă, căreia cercetătorul alege să i se supună cel puțin parțial¹.

În aceste condiții, într-o abordare descriptivo-analitică, ne-am propus să aprofundăm modul în care ziarele și revistele au prezentat de-a lungul timpului aspecte legate de viața spirituală a poporului, să evidențiem transformările care s-au produs în sistemul de tradiții și obiceiuri, precum și cadrul în care acestea au fost contextualizate și prezentate. Bineînțeles, o astfel de abordare necesită o hermeneutică adecvată, mai ales în condițiile în care presa s-a scris în consonanță cu un tipar ideologic.

Studiul presei din perspectivă etnografică oferă ocazia de a înțelege mai pe îndelete structurile etnoculturale, nu atât ca simplă redare, ci ca interpretare, ca oglinda în care vom găsi reflectată o imagine a noastră, dându-ne astfel posibilitatea unei incursiuni mai pătrunzătoare în evoluția și dinamica sistemului de tradiții și obiceiuri a poporului nostru. Această incursiune ne permite să identificăm și să conștientizăm capcanele ideologiei, transformările care au avut loc, dar și modalitățile de rezistență. O concluzie la care am ajuns în urma acestui studiu, se rezumă la faptul că deși articolele despre tradiții și obiceiuri se aliniază dezideratelor ideologice ale timpului, în unele eseuri și schițe surprindem punți de posibilă interpretare din perspectiva noastră, care satisfac, pe de o parte exigențele cenzurii, iar pe de altă parte nu se îndepărtează de realitatea satului tradițional, de memoria colectivă și de amintirile trecutului. Pe de altă parte, nu putem face abstracție de faptul că o anumită parte a presei, chiar dacă într-o formă foarte ideologizată a prezentat constant tradiții și obiceiuri, iar prin acest fapt a contribuit la continuitatea lor. În consecință, indiferent de aspectele pozitive și negative, presa este o realitate, a cărei influență în viața culturală nu poate fi ignorată. O analiză de adâncime, care pune în lumină nu atât structurile de suprafață, cât structurile subconștiente, scoate la iveală forme de rezistență și autenticitate culturală.

Așadar, studiul este un argument în favoarea includerii presei scrise în circuitul academic și constituie un suport pentru valorificarea și cunoașterea aspectelor culturale și istorice ale tradițiilor și a modului în care acestea au fost prezentate în presă. Din acest punct de vedere, cercetarea noastră este justificată de perspectiva de a aduna la un loc imagini și contextualizări ale tradițiilor, oferindu-le o anumită coerență și interpretare printr-o abordare inter-disciplinară. În această ordine, actualitatea și importanța lucrării va fi dictată de măsura în care vom reuși să evidențiem cum au fost prezentate tradițiile

¹ Știuca N. *Cercetarea etnologică de teren, astăzi*. <http://cimec.ro/Etnografie/Stiuca-Cercetarea-etnologica-de-teren-curs.pdf> (vizitat 12.09.2018), p. 17.

în presa scrisă, cum s-a manifestat dinamica lor. Abordarea problematicii tradițiilor de către presă transpune maniera de concepere, configurare și problematizare a conștiinței naționale, astfel încât interpretarea lor relevă în ce măsură sistemul de tradiții și obiceiuri este perceput ca un construct ideologic. Problematizarea aspectelor în cauză implică identificarea motivațiilor configurației acestora și a impactului pe care îl au asupra comportamentului identitar.

Dintre toate produsele culturale ale unei societăți, presa nu se poate construi sau înțelege fără o permanentă raportare la evoluția societății în ansamblu, ziarul având cele mai strânse legături cu starea politică, situația economică, organizarea socială, nivelul cultural într-o anumită țară și într-o perioadă dată, aspecte care constituie realitatea reflectată ca într-o oglindă în discursul presei. Analiza acestor documente completează cunoștințele despre evoluția și dinamica tradițiilor, dezvăluind, în același timp, o realitate complexă, departe de a putea fi considerată drept cunoscută și aprofundată. Prezența articolelor cu referire la tradiții și obiceiuri nu e doar o modalitate de prezentare a acestora, dar și un proces de punere în formă, de punere în scenă și de producere de sens, iar mijloacele de comunicare devin instrumente culturale cu o forță deosebită în orientarea percepțiilor și a atitudinilor, în formarea imaginilor despre lume și în difuzarea unor modele de comportament social și cultural².

Sunt voci care susțin că un atare context de documentare nu e tocmai favorabil cercetării, întrucât presa din perioada la care ne raportăm oferă o perspectivă unilaterală asupra subiectului care ne interesează. Pentru a evita această abordare, am coroborat cu date și informații din lucrări și studii de specialitate, am extins mecanismul metodologic.

Sursele bibliografice existente, nu ne oferă, din păcate un tablou integru, iar studiile și comunicările care valorifică presa scrisă ca izvor istoric în spațiul dintre Prut și Nistru sunt foarte vagi și nuanțate. De asemenea, trebuie să mai precizăm că cercetările etnografice existente au fost în temei orientate spre valorizarea surselor documentare acceptate de istorici. Au rămas în continuare nevalorizate informațiile din presa scrisă. În acest context, ne propunem să acredităm și să argumentăm ideea că presa scrisă prezintă informații complexe și prețioase, atât sub raport tematic, cât și cronologic. Valorificarea informațiilor etnografice din presa scrisă este, într-adevăr, un subiect pretențios, dar în aceeași măsură necesar. În acest context, suntem în fața unei problematici pe cât de dificile, pe atât de importante și necesare. În aceste circumstanțe, vom căuta răspunsuri la întrebări esențiale și interconexe:

1. Ce este în definitiv tradiția, ce include presa scrisă în această categorie și ce aspecte capătă relevanță pentru publicare?

2. Care este logica internă și structura tematică, problematica și semnificațiile tradițiilor prezentate?

3. Care sunt condițiile de principiu ale dezvoltării și prezentării în presa scrisă a acestor concepte și categorii ale culturii tradiționale?

4. În ce contexte și la ce nivel de dezbatere apar aceste categorii?

Am optat pentru reconstituirea imaginii tradițiilor în perioada interbelică, pentru că lucrările apărute, care tratează acest subiect, sunt puține și nu oferă o imagine de ansamblu asupra ei, tratând doar aspecte fragmentare ale acesteia. Cadrul cronologic al

² Rusu M., *Obiceiuri de familie reflectate în presa din RSSM*, în „ActaMM”, Vaslui, 2017, pp. 270 - 277.

studiului cuprinde anii 1940–1990, perioadă care corespunde unui parcurs istoric imprecis, accentuat de incertitudini, provocări și resemantizări a valorilor culturale și naționale, în contextul în care societatea s-a aflat la confluența a două modele: unul endogen – cel românesc și firesc și altul exogen, impus de cursul istoriei – cel rusesc. Această perioadă a fost în atenția cercetătorilor și istoricilor, preocupările acestora fiind foarte variate. Din punct de vedere al științei etnologice ne interesează această perioadă din prisma păstrării și promovării patrimoniului imaterial – aspect care a fost puțin sau aproape nestudiat, fiind neglijat de cercetători. Aparent, perioada pe care o cercetăm pare un segment temporal prea mare pentru o lucrare de acest fel. Dar, numai așa putem să prezentăm și să înțelegem în ansamblu scopurile, mijloacele și formele pe care le-a îmbrăcat tradiția în Moldova Sovietică.

Noutatea științifică a acestui demers rezidă în introducerea unor noi informații în circuitul științific – informații preluate din ziarele și revistele cercetate de noi în fondurile arhivistice. Apelul la aceste surse a contribuit la cunoașterea transformărilor și evoluției tradițiilor moldovenești în contextul istoric și politic al perioadei postbelice, care nu au fost îndeajuns explorate sau chiar trecute cu vederea de cercetătorii moldoveni. Noutatea în cazul de față rezidă și în faptul că am cercetat și succesiunea a două sisteme politice, dar și a doua modele culturale în RSSM, demers care nu a mai fost făcut în această perspectivă de alți cercetători. În cercetarea de față am încercat să aducem elemente de noutate și prin reconstruirea traiectoriei sistemului de tradiții între anii 1940 și 1991, care își schimbă în mod impresionant modelul de evoluție și filozofia. Mai mult ca atât, în paginile presei se regăsește risipit un imens material (niciodată adunat într-un volum). Aceste elemente de noutate științifică au constituit ipotezele de lucru și au configurat rezultatul cercetării.

Am demarat demersul de cercetare având la bază câteva premise: tradiția a fost construită/reconstruită în contextul unui proces de renegociere între două paradigme de interpretare, presa scrisă nu este o reflectare în oglindă a realității, ci construiește o realitate tributară ideologiei. Din această perspectivă, realitatea concretă, istorică, a beneficiat, ca orice eveniment important pentru regimul comunist, de propriul supra-discurs falsificator, în care noile tradiții și obiceiuri erau un segment important. Acestea erau oferite deopotrivă drept model funcțional al realității și drept model structural și tematic, unicul acceptat ideologic.

O cercetare care canotează într-o singură metodă este una supusă eșecului din start. Pentru a evita acest lucru, studiul nostru se bazează atât pe tehnici și metode proprii cercetării etnologice, dar și pe cele ale subdomeniilor și științelor antropologice, dat fiind intersectarea profundă și complexă a tradițiilor.

Din punct de vedere al metodologiei generale, cercetarea se circumscrie metodei tradiționale de cercetare. În elaborarea demersului am examinat și selectat materiale relevante pentru tema noastră, am coroborat și interpretat o serie de articole și materiale etnografice, am angajat concepte, idei, teme și formule interpretative aferente atât etnologiei, cât și sociologiei, istoriei orale, istoriei mentalităților.

Cercetarea a fost structurată în patru etape: prima etapă reconstruiește traiectoria istoriografică și ideologică a tradițiilor, a doua urmărește modul în care tradițiile și obiceiurile au fost prezentate în paginile presei, a treia etapă determină modul în care

tradițiile au fost percepute și trăite la nivel individual și a patra etapă – analitică și interpretativă, care definitivează cercetarea.

Analiza și contextualizarea materialului s-a realizat pe două dimensiuni: cognitivă și vertical-diacronică. Prima dimensiune constă în radiografierea și identificarea tradițiilor în presă (articole, povestiri, interviuri, reportaje, imagini). În acest sens abordarea este una descendentă, întrucât înainte de a purcede la selectarea informațiilor din presă ne-am fundamentat baza teoretică, am schițat parcursul metodologic și schema de selecție a materialelor. A doua dimensiune este una ascendentă, orizontal-sincronică, care urmărește metamorfozele tradițiilor în timp.

Conform metodologiei din domeniu, regula fundamentală pe care trebuie să o respecte autorul unei lucrări etnografice este aceea de a se situa într-o perspectivă emică, prin opoziție cu aceea etică³. *Abordarea emică* presupune o perspectivă „dinăuntru”, descrierea unui comportament ori a unei convingeri, idei, credințe, din punctul de vedere al subiectului aceluși comportament ori acelei idei, adică are în vedere sensul pe care acesta îl are pentru subiect⁴. Din această perspectivă, etnologul încearcă să se plaseze în locul celui pe care îl studiază și să înțeleagă modul în care acesta concepe lucrurile. Antropologul român Gheorghiu Geană menționa că „emicul desemnează fapte, credințe, atitudini, care sunt reale sau cu sens pentru membrii culturii aflate sub cercetare”⁵. La această abordare am apelat în partea a doua a studiului, când am realizat cercetările de teren. Am făcut apel la istoria orală, ca metodă de investigare a trecutului imediat, întrucât această metodă ne furnizează perspective obiective în raport cu discursul ideologic al presei și prezintă un revers al memoriei colective. Într-un studiu ca al nostru, recursul la istoria orală este imperios, întrucât, așa cum sesizează specialiștii, istoria orală constituie un antidot pentru orice narațiune care domină, configurează existența mai multor naratori și, astfel, nu există o singură versiune a trecutului sau a prezentului⁶.

Întrucât cercetarea de teren rămâne a fi esența oricărui studiu în domeniul etnologiei, am apelat la ancheta orală, materializată sub forma interviului, pentru a valida sau infirma ipotezele de lucru. În literatura de specialitate se face distincție între trei tipuri de interviu: directiv, non-directiv și semi-directiv, fiecare dintre acestea fiind utilizate nu numai în științele sociale, ci și în jurnalism și chiar în psihoterapie⁷. În studiul nostru am apelat la interviul semi-directiv, care constă „în acceptarea unei libertăți de vorbire cu exercitarea unui control asupra a ceea ce se spune. Controlul este

³ Bălan S., *Metoda etnografică în cercetarea antropologică*, http://cogito.ucdc.ro/dec2011/ro/metodaetnograficaincercetareantropologica_3.pdf (vizitat 10.02. 2019).

⁴ Bălan S., *Metoda etnografică în cercetarea antropologică*, http://cogito.ucdc.ro/dec2011/ro/metodaetnograficaincercetareantropologica_3.pdf (vizitat 10.02. 2019).

⁵ Geană G., *Complexul problematic emic-etnic. Aspecte antropologice și implicații filosofice*, în: A. Botez, G. Nagăț (coord.), *Tendențe în filozofia științelor socio – umane*, București, Ed. Academiei Române, 2008, p. 42.

⁶ *Alessandro Portelli în dialog cu Oana Popitiu. Istoria orală este un antidot pentru orice narațiune care domină!*, în: <http://revistacultura.ro/nou/2010/02/> (vizitat 09.12.2018).

⁷ Știuca N., *Cercetarea etnologică de teren, astăzi*, <http://cimec.ro/Etnografie/Stiuc-Cercetarea-etnologica-de-teren-curs.pdf>, (vizitat 12.09.2018), p. 32.

asigurat cu ajutorul unui ghid de interviu, pe care cercetătorul îl alcătuiește pe baza ipotezelor sale de lucru”⁸.

Am îmbinat interviul cu descrierea de tip etnografic, dar și cu povestirea (aici avem în vedere mai mult nararea tradițiilor). Prin intermediul acestor metode am reactualizat amintiri, mărturii, versiuni asupra evenimentelor descrise în presă.

În prima parte a demersului, ce include studiul materialelor din presă, am apelat și la abordarea „etică” care presupune descrierea aceluiași elemente comportamentale ori ideatice „din afară”, din exterior, adică din punctul de vedere „obiectiv” al cercetătorului, cu ajutorul unor concepte considerate a avea valabilitate universală și neutrale din punct de vedere cultural. După cum explică antropologul român Gheorghiu Geană, „eticul desemnează fenomene care sunt identificate, descrise și apreciate în mod independent de poziționarea față de ele a membrilor culturii cercetate”⁹.

Am analizat ziarele și revistele depozitate în Fondurile Bibliotecii Naționale, Bibliotecii Științifice (Institut) „Andrei Lupan”, Arhiva Națională a Republicii Moldova. Menționăm că am avut în vedere nu atât publicațiile științifice și cele de specialitate, ci publicațiile care se adresează unui public mai larg și eterogen.

Volumul informațiilor selectate ne-a determinat să recurgem la o structurare a lor pe teme și contexte. Compartimentele studiului ne-au fost sugerate de conținutul și subiectul materialelor care prezentau tradițiile în diverse contexte: tradiții religioase, tradiții de familie, tradiții de peste an, educație ideologică.

În acest scop au fost selectate articolele care prezintă cel puțin o referire la tradiție, folosind termeni-cheie: tradiție populară, religie, obicei de familie, ritual, datină, rit. Am ales aceste cuvinte-cheie pentru că ele definesc legitimarea tradiției, în jurul cărora gravitează viața spirituală a unui popor. Pentru a fi în totală concordanță cu problematica noastră, articolele trebuie să însumeze o referire clară la tradiție și să conțină cel puțin unul dintre cuvintele-cheie stabilite. Am aranjat în ordine cronologică articolele selectate, astfel încât în fiecare capitol să poată fi urmărite metamorfozele în timp a aspectelor legate de tradiții.

Articolele pe care le-am selectat vin să integreze și să justifice, o dată în plus, necesitatea analizei acestor „documente” etnografice, care ar veni să completeze în primul rând seria instrumentelor de lucru, atât de necesar oricărei generalizări sau sinteze. Examinarea materialelor publicate în presa scrisă ne-a permis formarea unei viziuni de ansamblu privind evoluția tradițiilor și obiceiurilor în RSS Moldovenească. Ținem să precizăm că dinamica culturii în ansamblu, iar în cazul nostru a tradiției, trebuie înțeleasă și analizată reieșind din contextul social-politic al vremii. Tradiția, oricare ar fi natura ei, nu apare din neant, ea se constituie și se încheagă într-un mediu cultural pe care-l definește și pe care-l modelează în timp. În aceeași ordine de idei, sub influența unor anumiți factori, mediul cultural modelează și interpretează în manierele proprii fondul valorilor tradiționale.

Argumentele aduse în discuție ne oferă posibilitatea de a urmări cum s-au promovat tradițiile în presa scrisă, care au fost mecanismele și contextele în care acestea

⁸ Géraud Leservoisier, Pottier. *Noțiunile-cheie ale etnologiei (Analize și texte)*, Iași, Polirom, 2001, p. 42.

⁹ Geană G., *Complexul problematic emic-etic. Aspecte antropologice și implicații filosofice*, în: A. Botez, G. Nagăț (coord.). *Tendențe în filosofia științelor socio-umane*, București, Ed. Academiei Române, 2008, p. 147.

au fost prezentate. Credem că este important să cunoaștem cum s-a valorificat patrimoniul imaterial, cât și cum s-a păstrat. Articolele selectate conturează o imagine a epocii, scoțând la iveală un valoros material ilustrativ.

Chiar dacă nu suntem de acord cu tot ce cuprinde materialul selectat din presă, definit de concepțiile ideologice dominante în acea perioadă, lectura critică și consultarea presei scrise rămâne totuși deosebit de necesară pentru cercetarea istoricului etnografiei și pentru aportul acesteia la promovarea culturii tradiționale.